

10. Драгоманов М.П. Либерализм и земство в России. – Женева, 1889, Драгоманов М.П. Либерализм и земство в России // Драгоманов М.П. Собрание политических сочинений: В 2-х т. – Париж, 1906. – Т.2. – С. 720-873.
11. Грушевский М.С. Очерки истории украинского народа. – К., 1990, Його ж. Движение политической и общественной мысли в XIX столетии. – СПб., 1907, Його ж. Історія і її соціально-виховуюче значення // На порозі нової України: Статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк, Львів-Київ, Торонто-Мюнхен, 1992. – С. 119-132, Його ж. Конституційне питання і українство в Росії // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1905. – Т.XXX. – С. 245-258 та ін.
12. Грушевский М.С. Очерки истории украинского народа. – К., 1990. – С. 317-318.
13. Громада. Українська збірка. – Женева, 1878. – №1. – С. 18-21.
14. Чикаленко Є.Х. Спогади: 1861-1907. – Львів:Діло, 1925. – С. 70.
15. Кістяківський О.Ф. Щоденник (1874-1879) // Твори: В 2-х т. – К.: Наукова думка, 1994. – Т.1. – С. 305.
16. Переписка Михайла Драгоманова з Михайлом Павликом: У 8т.- Чернівці:Когут:3 друк „Рус. Рада”, 1910-1912; Драгоманов М.П. Листи до І.Франка та інших: У 2-х т. – Львів, 1906-1908; Архів М.П. Драгоманова: Листування Київської старої Громади з М. Драгомановим. – Варшава, 1938 та ін.
17. Грінченко Б., Драгоманов М. Діалоги про українську національну справу / Сост. А.Жуковський – К.: Наукова думка, 1994. – 286 с.
18. Забіяка І.М. Листи В. Горленка: основна тематика // Третя академія пам'яті В.Антоновича. – К.: КУ, 1996. – С. 265-272.

*Журба М.
(м. Київ)*

ГРОМАДСЬКІ ОБ'ЄДНАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА В НАЦІОНАЛЬНІЙ ТА МІЖНАРОДНІЙ ПОЛІТИЦІ БІЛЬШОВИЦЬКОГО РЕЖИМУ У МІЖВОЄННУ ДОБУ (ОГЛЯД ДЖЕРЕЛ)

Документальну базу дослідження теми зазначеного профілю становлять різноманітні за походженням, видовими ознаками та змістом друковані та неопубліковані джерела. У зв'язку з неможливістю охопити усієї сукупності документальних матеріалів, вона може розглядатися як типологічна вибірка з генеральної сукупності джерел.

Окремий вид джерел становлять роботи та опубліковані виступи основоположників марксизму, лідерів більшовизму, партійних та радянських функціонерів різного рівня. Специфіка їх полягає в тому, що відповідно до встановленої у СРСР традиції, програмні виступи й статті офіційних представників компартійної верхівки набували чинності директив. При цьому праці К. Маркса, Ф. Енгельса, В. Леніна, Й. Сталіна використовуються не як апокрифічні «першоджерела», а як документальні свідчення, котрі проаналізовані об'єктивно, розкривають у контексті історичних обставин та перипетій внутрішньопартійної боротьби, декларовані постулати більшовицької інтернаціоналізації, її справжнє спрямування і прихований зміст. Доцільним є звернення до літературної спадщини партійних опозиціонерів різних напрямів, яка, у співставленні з роботами «ортодоксів більшовизму», дає цінний матеріал щодо спектра доктринальних засад впровадження ідей пролетарського інтернаціоналізму в селянське середовище. У зв'язку з цим залучаються окремі фрагменти з опублікованих матеріалів «Архіву Л. Троцького» та «Тюремних рукописів» М. Бухаріна [1].

Важливу групу джерел складають рішення, постанови компартійних з'їздів, конференцій, пленумів ЦК ВКП(б), КП(б)У, регіональних партконференцій, пленумів

парткомів, вищих органів законодавчої та виконавчої гілок влади України, Радянського Союзу, РРФСР та інших республік, що визначали умови, напрямки та компетенцію діяльності сільських громадських об'єднань різних рівнів. Вони друкувалися в періодиці, спеціальних зведеннях партійних документів та тематичних збірках радянських нормативних актів.

До даної групи джерел слід додати матеріали громадських об'єднань, які виходили окремими виданнями, або включалися до загальних документальних збірок. Серед видань цього виду можна відзначити документальну збірку, присвячену комнезамам України, та опублікований комплекс документів «Уся кооперація» [2]. Останній базується на загальносоюзному матеріалі з виділенням розділів, де детально характеризується стан кооперації у кожній з радянських республік. Okремо представлені в збірнику директивні документи у вигляді рішень партійно-державних органів із питань кооперативного будівництва. Збірник вміщує у вигляді додатка інформацію про міжнародні кооперативні центри та розвиток кооперативного руху в окремих зарубіжних країнах. Зважаючи на неминучі для археографічного видання (що вийшло за умов панування компартійного режиму) коментарі з відверто ідеологізованим навантаженням, слід відзначити актуальність довідника для сучасних досліджень у зв'язку зі значним за обсягом зібраним і систематизованим у ньому інформаційно-статичним матеріалом. До числа раритетів належать матеріали Першої міжнародної селянської конференції, що вийшли друком російською та німецькою мовами в Москві та Берліні у 1924 р. [3].

У тематичних збірниках, присвячених історії господарського, національно-культурного будівництва, міжнародної пролетарської солідарності, представлені в різних пропорціях усі три умовні категорії документів – директивно-розпорядчого, ініціативно-установчого та звітно-виконавчого характеру. Зрозуміло, що археографічні публікації радянської доби готувалися у відповідності з пануючими в СРСР ідеологічними імперативами, що призводило до відбору документів за певними правилами. Вони не повинні були суперечити офіційній схемі перебігу історичних подій. Тому до збірників включалась «велика кількість партійно-державних директив, зважаючи на «непогрішимість» їхніх оцінок. Це звільняло редакторів і упорядників від відповідальності та необхідності вміщення альтернативної інформації. До того ж до кінця 50-х років у радянській археографії домінувала історико-революційна тематика, для якої пріоритетними були резолюції мітингів, зборів та інші документи декларативного характеру. Оцінку значення таких джерел було механічно поширено на увесь період так званого соціалістичного будівництва. Через практичну відсутність матеріалів особистого характеру важко скласти уявлення про соціальну свідомість селянства, позаяк матеріали преси та резолюції різних зборів і мітингів здебільшого готувалися не згідно з реальними настроями селян, а з політичних міркувань. Слід зазначити, що крім ідеологічних чинників, до зниження в документальних виданнях питомої ваги матеріалів найбільш інформативної звітно-виконавчої категорії, привели втрати архівного фонду в період Великої Вітчизняної війни. Німецько-фашистськими окупантами з архівів України та Молдавії було вивезено понад півмільйонна одиниць зберігання, а 18 млн. знищено. Втрачено було й близько 30 млн. справ, які з відомчих архівів не встигли надійти до державних та партійних архівосховищ [4]. Ці втрати значною мірою стосувалися фондів громадських об'єднань. Матеріали радянської преси, якими заповнювали прогалини у документальних джерелах, завдяки ідеологічній селекції та цензурі були часто безвартісними в науково-пізнавальному плані.

У документальних збірках з питань міжнародної пролетарської солідарності зустрічаються окремі приклади моральної й матеріальної допомоги організованого селянства УСРР учасникам класової боротьби в капіталістичних країнах [5]. Нечисленність таких документів пояснюється проблемами їх пошуку, оскільки більшість з них знаходяться у фондах, не пов'язаних із тематикою збірників, а також тим, що редактори документальних видань не ставили за мету акцентувати увагу на участі селянських громадських об'єднань в інтернаціональних акціях підтримки революційного пролетаріату. Як і попередні видання, названі збірники документів витримані у відповідному ідеологічному ключі.

Ці вади археографічних публікацій радянської доби намагаються подолати упорядники сучасних документальних видань з історії колективізації, голодомору, міжнаціональних відносин та етнополітичних процесів в Україні 20–30-х років, що так чи інакше були пов'язані з долею селянських громадських об'єднань. Принципове значення мав вихід у 1993 р. довідника «Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії», автори якого намагалися дати адекватні сучасному рівню знань тлумачення понять і термінів у галузі національних відносин, визначити концептуальну спрямованість етнонаціонального розвитку, його методологічні засади. Інший збірник «Національні процеси в Україні: історія й сучасність», виданий у 1997 р., увібрав у себе документи, фрагменти наукових досліджень, статистичні дані, що засвідчують складні та суперечливі історичні обставини, за яких діяли радянські громадські об'єднання [6].

Поліаспектним наповненням у розрізі нашого дослідження звертає на себе увагу видання «Греки на українських теренах. Нариси з етнічної історії», що поряд із документальними розповідями істориків, містить архівний, картографічний матеріал, ґрунтовну бібліографію [7]. Джерельною базою документального розділу книги стали матеріали ЦДАВО, ЦДАГО, Державного архіву Служби безпеки, Історико-архівного управління Міністерства закордонних справ України. Серед наведених різнопланових архівних документів – постанови, розпорядження, протоколи, матеріали переписів, звіти, довідки. Частина з них безпосередньо стосується історичних обставин та етносоціальної бази діяльності громадських організацій у грецьких поселеннях, їхньої участі в роботі сільрад, культпросвітніх закладів, міжнародних акціях компартійного режиму.

Унікальну колекцію документів запропонував дослідникам упорядник збірника «Сільськогосподарський союз голландських вихідців на Україні (1921–1927 рр.)» В.І. Марочко. Репрезентуючи вітчизняні та іноземні джерела, збірник висвітлює особливості функціонування кооперації менонітів в Україні, їхнього соціально-економічного та культурно-побутового способу життя, відносини німецьких колоністів із державними органами влади. Добірка архівних матеріалів відтворює драматичну історію самотньої етнонаціональної групи і водночас соціокультурно-релігійної громади послідовників протестантського лідера Мено Сименса на українських теренах [8].

Важливе місце серед інформаційних баз даних щодо використання досвіду селянських організацій України в країнах Східної Європи займає джерельна група публікацій з історії внутрішніх проблем державно-політичного та господарського розвитку східноєвропейських суспільств за такими блоками: документи про аграрні перетворення та роль у них громадських об'єднань, матеріали з відображенням динаміки селянського руху та його представництв; статистичні збірки за окремі хронологічні періоди [9]. Інший генеральний модуль джерел містить у собі документи з історії зв'язків Союзу РСР та країн Центральної та Південно-Східної Європи [10]. Помітну роль у розгортанні історичних та суміжних із

ними досліджень із цієї проблематики відіграють сучасні публікації архівних документів, що донедавна зберігалися під грифом «цілком таємно». В рамках проекту «Сталінізм у Східній Європі. 1944–1953 рр.», що реалізується починаючи з 1996 р. Інститутом слов'янознавства та балканістики Російської академії наук, було видано збірку архівних документів з історії становлення тоталітарних режимів у Східній Європі [11]. На жаль, принцип укладання збірки виключно за хронологічною ознакою, а фактичне нехтування іншими структуроутворюючими критеріями звужує темпоральні та предметно-операційні можливості дослідників при використанні цієї публікації джерел. Збірка документальних матеріалів із федеральних архівів Росії «Радянський фактор у Східній Європі (1944–1953 рр.)» дозволяє зрозуміти, чому за наявності в країнах регіону ліберально-демократичних, аграристських програм післявоєнного суспільного розвитку, перемогла комуністична альтернатива, показує роль громадсько-політичних форм, що впроваджувалися в суспільну практику за радянським сценарієм [12]. Цінним виданням є збірка документів з історії діяльності Управління пропаганди та інформації при Радянській військовій адміністрації в Німеччині (УПІ РВАН), яка розкриває роль громадських об'єднань у нав'язуванні прокомуністичного режиму влади на східнонімецьких землях [13].

Основу джерельної бази дослідження етнонаціонального та міжнародного аспектів діяльності громадських об'єднань українського села на сьогодні складають архівні документи. Це, перш за все, матеріали Центрального державного архіву вищих органів влади й органів державного управління України (ЦДАВО України), Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО України), Російського державного архіву соціально-політичної історії (РДАСПІ), Державного архіву Російської Федерації (ДАРФ), а також архівів Запорізької, Кіровоградської, Київської, Дніпропетровської, Миколаївської, Харківської, Чернігівської, Полтавської, Херсонської областей України та Державного архіву Московської області.

Робота з архівними матеріалами показує, що спеціальних фондів, які вміщують документи з історії громадських об'єднань радянського села, мало. В ЦДАВО України – це фонд Всеукраїнського Центрального Комітету незаможних селян – ВЦКНС (ф. 257) та Всеукраїнського комітету профспілки сільськогосподарських і лісових робітників СРСР – ВУК СРСР – ф. 2841. Окремі блоки документів про діяльність селянських комітетів (товариств) взаємодопомоги компактно відклалися у фонді Народного комісаріату соціального забезпечення – НКСЗ (ф. 348). В окремому фонді «Сільського господаря» (ф. 296) зібрана інформація про функціонування мережі сільськогосподарських кооперативних товариств. Документальні свідчення про сільські представництва загальнореспубліканських добровільних товариств таких як: «Геть неписьменність», «Автодор», «Друзі дітей» та інші зберігаються у фондах цих організацій. Матеріал, що знаходиться тут, різноманітний за характером. Це протоколи засідань, постанови, плани роботи керівної ланки різних громадських організацій, звіти про діяльність товариств на місцях, листування районних, територіальних, обласних організацій з центральними правліннями, керівних органів товариств із партійними та державними організаціями, акти обстеження низових осередків державними структурами, документи про участь сільської громадськості в господарсько-політичних, культуро-просвітніх та інтернаціональних кампаніях, рапорти, зведення, особисті справи членів селянських громадських об'єднань.

Водночас, через прогалини в архівному матеріалі – це найбільше стосується фондів республіканських добровільних товариств. – не завжди вдається відтворити цілісну картину

діяльності громадських об'єднань селянства в національному та міжнародному аспектах. Так, справи «Автодору» (ф. 587) за 1928–1930 роки свідчать здебільшого лише про фінансову та організаційну роботу товариства. Документи фонду «Друзів радіо» (ф. 791) (договори, плани роботи, листування, інструкції) теж не дають можливості достатньою мірою судити про механізм використання партійно-державними структурами осередків товариства для індоктринації пролетарської ідеології в селянське середовище. Порівняно з ними, значно інформативнішим виглядає комплект архівних матеріалів фонду «Української Ради Товариства по земельному облаштуванню трудящих євреїв» (ф. 571), який хронологічно охоплює весь період існування ТЗЕТУ в Україні з 1925 р. до 1938 р. Фонд містить справи про влаштування єврейської містечкової бідноти на переселенських фондах, кредитування, наділення їх землею, сільгоспраненням, створення колективних господарств, культурне обслуговування переселенців.

Значна кількість важливих документальних свідчень розпорошена по різних фондах, які не мають прямого відношення до теми нашого дослідження, але є основними за значимістю фондами ЦДАВО України. Так, в протоколах президії ВУЦВКу, фонду Всеукраїнського центрального виконавчого комітету Рад (ф. 1) знаходимо інформацію про діяльність громадських об'єднань в селах національних районів; про зв'язки організованого селянства УСРР із революційним рухом трудящого людства зарубіжних країн свідчать вміщені тут звіти про стан модрівських організацій республіки. Документи Українського Червоного Хреста, які відклалися у фонді РНК УРСР (ф. 2), проливають світло на окремі сторінки взаємин червонохресних об'єднань України з громадськістю зарубіжжя. Тут же містяться декретні постанови уряду УСРР із питань національної політики, листування з місцевими органами влади щодо стану роботи серед національних меншин, запити і подання в центральні органи, які водночас торкаються окремих аспектів конституціонування та суспільно-правового статусу громадських селянських організацій. Досить важливими в цьому плані є документи фонду Центральної комісії національних меншин при ВУЦВКу (ф. 413 – ЦКНМ). Матеріали фонду Народного комісаріату внутрішніх справ (ф. 5) показують, що система громадських об'єднань на селі функціонувала під наглядом державних адміністративно-силових структур, якими визначалися організаційні принципи, форми й методи роботи селянських організацій. Особливу роль при цьому відігравали саме органи НКВС. З метою забезпечення «соціалістичного» змісту, вони видавали інструкції, об'їзники, де тлумачилися законодавчі акти щодо громадських об'єднань, здійснювали контроль над їх діяльністю. У фонді Всеукраїнської Ради профспілок (ф. 2605) знаходимо матеріали, які відображають участь профспілки сільгоспспіробітників у русі солідарності з класовою боротьбою зарубіжного пролетаріату в таких формах, як мітинги протесту, збір коштів за підписними листами, відрахування частини заробітної плати. Слід зазначити, що значна частина матеріалів архівних фондів має пропагандистське забарвлення, корінні суперечливі тенденції розвитку сільського соціуму в умовах більшовицької диктатури представляє з позицій ідеологізованих постулатів, класової нетерпимості та компартійного авторитаризму.

Важливі відомості про «інтернаціоналістську» діяльність сільських громадських організацій у цілому по республіці та в окремих її регіонах знаходимо у фондах ЦДАГО України, у вигляді підготовчих матеріалів до з'їздів, стенограм конференцій і пленумів ЦК, протоколів засідань бюро обкомів, округових та районних комітетів КП(б)У, довідок, оглядів, зведень, доповідних записок, звітів про роботу обласних, округових та районних

комітетів партії. Вони не тільки розкривають «анатомію» та особливості окремих етапів процесу здійснення більшовицької національної політики, що тримала в полі свого впливу селянські громадські об'єднання, але й дозволяють прослідкувати процес боротьби владних структур із національною самосвідомістю селянства під виглядом викорінення «різновидів буржуазного націоналізму». Архівні справи партійних комітетів зберігають результати обстеження національних сільрад, звіти про діяльність місцевих партійних органів. Вони містять критичний матеріал про участь сільських комуністів у громадських об'єднаннях, ставлення до останніх селянства нацменшин, ефективність роботи селянських організацій. Закриті листи округових партійних комітетів до низових парторганізацій відтворюють реальну атмосферу діяльності радянських представництв громадськості у співставленні з національною соціально-економічною політикою більшовицького режиму.

Протоколи засідань комуністичних фракцій в керівництві кооперацією республіки, обіжники ЦК КП(б)У, витяги з документів політбюро та оргбюро ЦК Компартії України, листування партійних органів із кооперативними установами показують засоби залучення господарських громадських організацій до здійснення соціалістичного експерименту в аграрній сфері, використання їх потенціалу для підтримки революційного руху за радянським кордоном. Розсекречення так званих спецфондів та «закритих» справ колишніх партійних архівосховищ відкрили доступ до проблем, які раніше практично не вивчалися, зокрема ставлення селянства до внутрішньополітичного та міжнародного курсу правлячої більшовицької верхівки. Це передусім стосується політичних листів, повідомлень районних і округових партійних комітетів, і далі до ЦК КП(б)У, інформаційних оглядів та доповідних записок, інформаційних бюлетенів ДПУ, які подавалися вищим інстанціям цих органів і призначалися для функціонування у надрах самої системи як засіб її інформаційного забезпечення. Відтак реалії у взаєминах влади і підпорядкованого їй населення подавалися в цих документах досить відверто. Така інформація надходила щомісяця, а з органів ГПУ – кожних десять днів. Вона спростовує огульні звинувачення керівництва громадських об'єднань «тотальній співучасті» у злочинах, скоєних компартійним режимом. Численні звинувачувальні документи, в яких йдеться про політичну пасивність, «втрату революційної пильності, відступ від класової лінії», в цих організаціях насправді є свідченням їх протистояння антиселянським акціям режиму. Документи особистого походження – листи, заяви, доповідні записки, телеграми представників сільської громадськості до партійно-радянських інстанцій сигналізували про негаразди в соціальній і національній політиці і водночас демонстрували негативне її сприйняття основною масою сільського населення.

Об'ємний і різноплановий масив документальних даних зберігається і в місцевих архівосховищах, зокрема Запорізької, Миколаївської, Херсонської та інших південних областей республіки з компактним проживанням різнонаціонального населення. В них конкретизуються заходи адміністрації національних районів щодо роботи громадських об'єднань, простежуються деякі регіональні особливості їх функціонування в місцях масового скупчення населення некорінних селянських етногруп. Певною мірою унікальними є фонди Чернігівського губернського комітету МОДРу (ф. Р. – 3766) та Херсонського окружного комітету МОДРу (ф. Р. – 487), які дають досить повне уявлення про розвиток модрівського руху не тільки в селах Чернігівщини і Херсонщини, але й у цілому по УСРР, оскільки містять численні копії звітів ЦК МОДРу про діяльність його осередків за визначені терміни, протоколи пленумів, конференцій, нарад республіканського, обласного, районного рівнів. документи епістолярного жанру.

Значний пласт документального матеріалу відклався у фондах колишнього партархіву при ЦК КПРС, нині Російського державного архіву соціально-політичної історії. Документи фонду ЦК РКП(б) – (ф.17) допомагають з'ясувати напрямки ідейно-політичного та організаційного забезпечення управління і контролю за етносоціальними процесами в Україні. Матеріали секретаріату ЦК РКП(б), відділу по роботі на селі, відділу агітації та пропаганди дають можливість зрозуміти доктринальні та функціональні підвалини громадського аспекту впровадження сталінського варіанта розв'язання національного питання, заснованого на заміні національного інтересу вульгаризованим класовим інтернаціональним підходом, тотального придушення громадського волевиявлення в республіках Радянського Союзу, принесення в жертву корінних інтересів широких селянських мас задля задоволення імперських амбіцій більшовицької еліти в загальнодержавному та міжнародному масштабі. Уніфікаційно-центра-лізаторські методи керівництва господарськими селянськими громадськими організаціями в національних республіках розкривають матеріали фонду «Фракції ВКП(б) у центрах сільськогосподарської кооперації Росії та СРСР» (ф. 631). У фонді «Центрального бюро єврейських секцій при ЦК ВКП(б)» – (ф. 445) містяться документи про залучення компартійним режимом радянських громадських об'єднань до участі в проведенні антирелігійної роботи, ліквідації єврейської національної спілки «Геголуц».

Окремий блок джерел складають рідкісні за своїм значенням матеріали фонду Генерального секретаріату Міжнародної селянської ради (МСР) – (ф. 535), в якому зосереджені документи органів та секцій Селянського Інтернаціоналу, в тому числі з регіону СРСР. Проаналізовані протокольні звіти установчої конференції Селінтерну, стенограми засідань президії, комісій, пленумів МСР, листи ЦК РКП(б) до секретаріату Міжнародної селянської ради з приводу участі в ній комнезамів та сільських товариств взаємодопомоги. До цього блоку документів долучається обіжники щодо популяризації ідей Селінтерну серед українського селянства, листування керівництва МСР із ВЦКНС, органами Державного політичного управління, відгуки про спільні кампанії з МОДР, МКП сільгоспробітників, доповіді керівників селянських делегацій, організованих МСР для поїздки в Україну, інформаційні бюлетені про стан селянського руху в країнах Європи. Важливе значення для дослідження мають окремі документи відділів по роботі на селі компартій Європи, які надійшли до комфракції МСР і відображали позиції комуністів щодо використання радянського досвіду. Вони розкривають суперечливий характер діяльності цієї міжнародної селянської організації. Тут містяться оцінки й факти, які стали предметом дискусій і розходжень у думках щодо стратегії й тактики комуністів у селянському середовищі.

Особливу групу архівних матеріалів складають різні бюлетені МСР та Міжнародного аграрного інституту – МАІ – ф. 536, а також східного відділу МСР. До них прилягають різні реферативні матеріали селянських організацій для керівників і активістів селянського руху. В цілому ці документи дають панораму розвитку організаційних форм селянського руху як в Україні, так і в зарубіжних країнах, участь у ньому бідняцько-середняцьких верств села. Наведені характеристики дають уявлення про ставлення керівництва аграрних національно-регіональних організацій (чеської аграрної партії, німецького Ландбунда, румунської царанистської партії) до діяльності класових селянських спілок в СРСР.

Інформаційний банк дослідження доповнюють документи фонду Кооперативної секції Виконкому Комінтерну (ВККІ) (ф. 506). Це статистичні зведення про стан міжнародного кооперативного руху, листування Коопсекції ВККІ з радянськими кооперативними

організаціями, матеріали міжнародних конференцій комуністів-кооператорів, виписки з протоколів конгресів Міжнародного кооперативного альянсу, розсекречені зведення «Коопінформу» – таємної інформаційної служби Комінтерну, звіти про роботу Альянсу та листування з приводу участі в ньому радянської кооперації.

Значний масив малодосліджених документів знаходиться в Державному архіві Російської Федерації (ДАРФ) у Москві. Особливий інтерес становить фонд ЦК МОДР СРСР (ф. 8265). Матеріали президії та секретаріату ЦК МОДРу, інформація звітно-розпорядчого характеру, зосереджена в цьому фонді, розкривають механізм підпорядкування центральним модрівським структурам діяльності української секції МОДР, ілюструють перебіг численних інтернаціональних кампаній, дозволяють визначити масштаби моральної підтримки і розміри матеріальної допомоги зарубіжним революціонерам із боку селянства України. Важливі документи про участь Робітземлісу України у зв'язках із зарубіжною громадськістю по лінії Профінтерну та його галузевих комітетів пропаганди зберігає фонд ЦК профспілки сільськогосподарських робітників СРСР (ф. 5466). Оскільки в архівах України відсутні фонди окремих добровільних товариств («Червоний Хрест»), а інші («Тсоавіахім», «Автодор») мають значні прогалини в документальному матеріалі з досліджуваної теми, актуальним є звернення до таких фондів, зосереджених у ДАРФ, як фонд ЦК Червоного Хреста СРСР (ф. 9105), фонд ЦК Осоавіахіму СРСР (ф. 8355), фонд Спілки войовничих безбожників СРСР (ф. 5407) та ін.

Документальні свідчення про міжреспубліканські контакти сільських громадських об'єднань України та РРФСР в ході обміну делегаціями, участі в союзних господарсько-політичних кампаніях виявлені у фондах Державного архіву Московської області (ДАМО) – фонд 736 Московського губвідділу профспілки сільськогосподарських та лісових робітників та фонд 5802 – Серпухівський округовий комітет селянських товариств взаємодопомоги.

Органічною частиною корпусу джерел є періодичні видання. Преса виступала складовою частиною організованої й планомірної партійної роботи [14] і, функціонуючи під партійним керівництвом, відображала загальний зміст і методи діяльності КП(б)У в сфері міжнетнічних відносин та міжнародних зв'язків громадськості України. При цьому враховувалося, що періодичні видання проходили жорсткий ідеологічний контроль і в більшості випадків складають апологію більшовицької національної та зовнішньої політики. Їх цінність полягає в тому, що вони частіше виступають єдиними носіями інформації з окремих сюжетів теми. В той же час на сторінках журналів і газет можна знайти значний матеріал про помилки й негаразди в становленні місцевих органів влади щодо селянських громадських об'єднань. Преса містить різноманітні публікації, в яких відбивалися напрями радянського внутрішньополітичного та міжнародного курсу. Розкриття на офіційному рівні його суті та завдань здійснювалося з урахуванням специфіки селянської масової свідомості, психології та інтересів окремих прошарків сільського населення, на які прагнула спиратися більшовицька еліта у проведенні своєї політики на селі. Цьому підпорядковувалося виділення окремих газетних рубрик – «Національне життя», «За червоним кордоном», «У світі капіталу» тощо. До того ж преса належить до масових джерел, що дає можливість застосування таких сучасних кількісних методів наукового дослідження, як контент-аналіз, кореляційний, які істотно розширюють інформаційні можливості преси як джерела і запобігають її ілюстративному, фрагментарному використанню у джерелознавчій практиці. Вони дозволяють визначити коефіцієнт кореляції у періодиці різновидів друкованих матеріалів – офіційних повідомлень, статей, заміток, які відрізняються специфікою жанру та

інформаційною насиченістю [15]. Доцільним є використання центральної, республіканської і місцевої періодики, в тому числі видання, що виходили мовами національних меншин: «Съветско село», «Trybuna Radziedka», «Sierp», «Kobectywista Pogranicza», «Kollektiver Aufbau». Опрацьовані окремі періодичні випуски Профінтерну, Селянського Інтернаціоналу, МОДРу, журнали «Крестьянский Интернационал», «Аграрные проблемы», «Червоний клич» та інші видання.

Завершуючи огляд джерел із зазначеної теми, можна відзначити, що незважаючи на зростання в останні роки обсягу новітньої історичної літератури, багато питань із теорії та історії селянських громадських об'єднань так і не знайшли належного висвітлення в історіографії. Недостатньо вивчені національні та міжнародні аспекти їх діяльності. Це робить більш актуальним завдання об'єктивної інтерпретації уже відомих, опублікованих в археографічних збірниках документів, і особливо, пошуку та введення в науковий обіг невідомих матеріалів, що містяться на шпальтах періодичних видань, у фондах центральних і місцевих архівосховищ України, країн ближнього й далекого зарубіжжя.

Використана література:

1. Архив Троцкого. Коммунистическая оппозиция в СССР (1923–1927): В 4-х т. – М., 1990. – Т.4; Бухарин Н.И. Тюремные рукописи: в 2-х т. – М., 1996. – Т. 1.
2. Комітети незаможних селян України (1920–1933). – Зб. документів, матеріалів. – К., 1968; Вся кооперация СССР. Ежегодник для кооператоров и хозяйственников. – М., 1929.
3. Protokoll vom I Internationalen Banernkongress von 10. Bis 16 Okt. 1923 in Moskou. – Berlin, 1924.
4. Галенко О.І. Документальні публікації з історії УРСР. Теорія та джерелознавчий аналіз. – К., 1991. – С. 6, 7.
5. Пролетарская солидарность трудящихся в борьбе за мир (1917–1924). – М., 1958; Международная солидарность трудящихся в борьбе с наступлением реакции и военной опасности. (1925–1927). Документы и материалы. – М., 1959; Международная солидарность в борьбе с наступлением фашизма (1928–1932). Документы и материалы. – М., 1960; Международная солидарность трудящихся в борьбе с фашизмом против развязания второй мировой войны (1933–1937 гг.). Документы и материалы. – М., 1961.
6. Голод 1921 – 1923 років в Україні. Зб. Документів і матеріалів. – К., 1993; Колективізація і голод на Україні, 1929 – 1930. – Збірник документів і матеріалів. – К., 1992; Голод 1932 – 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. – К., 1993; Національні відносини в Україні у ХХ ст. – Збірник документів і матеріалів. – К., 1994; Етнонаціональний розвиток України. Терміни, визначення, персоналії / Відп.редактори Ю.І. Римаренко, І.Ф. Курас. – К., 1993; Історія колективізації сільського господарства Української РСР (1917 – 1937 рр.): В 3-х т. – К., 1962–1965; Національні процеси в Україні: історія і сучасність. Документи і матеріали. Довідник: У 2-х частинах. – К., 1997.
7. Греки на українських теренах. Нариси з етнічної історії. Документи, матеріали, карти. – К., 2000.
8. Сільськогосподарський союз голандських виходців на Україні (1921 – 1927 рр.): Зб. документів і матеріалів. – К., 2000.
9. Bericht der Zentralvereinigung der Gegenseitigen Bauernhilfe zum Deutschen Bauerntag. – Berlin, 1949; Programm und Statut der Demokratischen Bauernpartei der Deutschland. – Berlin, 1949; Основные законодательные акты по аграрным преобразованиям в зарубежных социалистических странах. – Вып. 2. – М., 1958; Programmy stronnistw ludowych. – Warszawa, 1968; Archiwum Ruchu Robotniczego. – Warszawa, 1973 – 1988. – Т.1–11.
10. Советский Союз – Народная Польша (документы и материалы). – М., 1974; Советско-венгерские отношения, 1945/1948. Документы и материалы. – М., 1969; Советско-чехословацкие отношения, 1945–1960. Документы и материалы. – М., 1972; Ceskoslovensko-sovetske vzťahy. – Praha, 1972; Советско-болгарские отношения и связи. – М., 1981. – Т. 2; Документы и материалы по истории советско-чехословацких связей. – М., 1988. – Т. 5.
11. Восточная Европа в документах российских архивов, 1944 – 1953: В 2-х Т. – Москва – Новосибирск, 1996–1997. – Т. 1.
12. Советский фактор в Восточной Европе 1944–1953. – Т. 1: 1944–1948. Документы. – М., 1999.
13. СВАГ. Управление пропаганды и информации. – Сборник документов. – М., 1994.
14. Ленін В. І. Партійна організація і партійна література // Повне збір. творів. Пер. з 5-го рос. вид. – К.: Політвидав України, 1970. – Т.12. – С. 93, 94.

15. Див.: Коцур В. П. Преса як джерело вивчення непу (на матеріалах України, 1921–1925 рр.) // Уроки непу і сучасна економічна політика. Наукові праці з питань політичної історії: Республік. міжвід. наук. зб. / Ред. В.П.Горшков та ін. – К.: Либідь, 1991. – Вип. 170. – С. 82.

*Сушко О.
(м. Київ)*

СТАТИСТИЧНО-ДОВІДКОВІ ВИДАННЯ 1920-Х РР. – ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ПРИВАТНОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УКРАЇНІ

Статистичні довідники 20-х рр., які вирізнялися ґрунтовністю і розмаїттям даних з історії соціально-економічного розвитку суспільства, базувалися на матеріали безпосередніх обстежень, що проводились статистами ключових галузей народного господарства за відповідними принципами і програмами. Історики використовували збірники статистичних даних тематично і безсистемно для дослідження основних етапів індустріалізації [1], для виявлення специфічних взаємин соціалістичної промисловості з дрібнотоварним селянським господарством, для вивчення соціальної структури міського населення. Їхні праці вирізнялися прагматично-математичними підрахунками, відносною гіпотетичністю науково-пізнавального результату дослідження та його кількісними виразниками. Матеріали статистично-довідкових видань давали можливість вченим виявити динаміку соціально-економічних процесів, відстежити їх закономірності, тобто зафіксувати шляхом математичного моделювання специфіку кількісних змін в народному господарстві чи в царині соціальних відносин.

Методи системного аналізу масових джерел інформації, а саме: абстракції, формалізації, кореляції, математичного моделювання, давали позитивний результат за наявності ряду суб'єктивних та об'єктивних факторів: від теоретичного обґрунтування предмету дослідження на рівні гіпотези чи конкретного знання, існування комплексу масових статистико-економічних даних, їх репрезентативності і різновидності. Кількісні показники в їх статичному вигляді фіксували конкретні довідники ЦСУ, а розгорнутої характеристики самих явищ немає. На цю обставину дослідники звертали увагу ще наприкінці 1980-х рр., коли виокремлювали принагідно до аналізу промисловості технічно-виробничі та соціально-економічні структурно-системні зрушення в цієї ключової галузі народного господарства, а це не лише організаційно-функціональні ознаки, бо така методика переслідує виявлення насамперед соціального фактору.

Кількісний аналіз статистики промисловості чи торгівлі, якщо застосовувати конкретні методики, безумовно, дасть об'єктивний результат. Математичні методи з пізнавальної точки зору нейтральні. Їх комбіноване використання, тобто задане на пошук і виявлення «капіталістичних елементів» в різних соціально-економічних секторах, а на таких концептуальних засадах були написані десятки праць історико-економічного характеру в СРСР, досягало стратегічного політико-ідеологічного завдання: показати переваги соціалістичної економіки над капіталістичною. Подібні тенденції класового та суто формаційного підходу спостерігалися в статистико-економічних відомостях щорічних